

Małgorzata Kwiatkowska-Góralczyk

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Nauczyciel edukacji początkowej a uczeń zdolny – wokół problemu (nie)kompetencji

Żadne państwo nie może zrezygnować z kształcenia uczniów zdolnych, gdyż jest ono najlepszą inwestycją dla jednostki, rodziny oraz całego społeczeństwa¹

Zagadnienie „zdolności” jako podstawy zróżnicowania działań/osiągnięć ludzi jest obecne na przestrzeni dziejów od Starożytności aż po czasy współczesne. Zagadnieniem tym zajmowali się filozofowie, pedagodzy, psychologowie z różnych państw świata – należy tu wymienić m.in.: Konfucjusza, Arystotelesa, Platona, J.L. Vivesa, R. Descartesa, A.F. Modrzewskiego, J.H. Pestalozziego, F. Galtona, A. Bineta, W. Sterna, J. Deweya, H. Parkhurst, W.H. Kilpatricka, O. Decroly’ a, K. Linke’ a, C. Freineta, D.H. Feldmana, J. Batesa i S. Mundaya, F. Monksa czy J. Laznibatową i in.

Dodać należy, że istotny wkład we współczesną teorię i badania nad „zdolnościami” mają też polscy uczeni m.in.: B. Nawroczyński, M. Tyszkowa, A. Sękowski, I. Borzym, W. Limont, M. Ledzińska, M. Manturzevska, S. Popek, A. Strzałecki, J.K. Szmidt, H. Krauze-Sikorska, E. Gruszczyk-Kolczyńska czy B. Dyrda.

Znaczący wpływ miały tu szybko rozwijające się nauki psychologii i pedagogiki, a także podjęcie przez teoretyków i praktyków próby zredefiniowania podmiotowego ujmowania człowieka/wychowanka/ucznia.

Pierwsza dekada wieku XXI wskazała, że problematyka związana ze „zdolnościami” nadal znajduje się w kręgu zainteresowań badaczy, praktyków i nabiera coraz szerszego wymiaru. Dzieje się tak pod wpływem dalszych intensywnie zachodzących w świecie i w naszym kraju zmian, głównie ekonomicznych, gospodarczych,

¹ Wystąpienia W. Limont na III ogólnopolskiej Konferencji Naukowej – *Kształcenie ucznia zdolnego – konieczność czy wybór?*, Toruń 15–6 października 2004 r.

społeczno-kulturowych, które wskazują, a nawet wymuszają konieczność ukierunkowania edukacji uczniów/wychowanków tak, by w przyszłości stawali się oni samodzielnymi, odpowiedzialnymi, twórczymi, kreatywnymi i przedsiębiorczymi obywatelami swojego kraju.

Proces tak postrzeganej edukacji powinien zaczynać się już na poziomie edukacji elementarnej, bowiem już w tym okresie życia dają się zauważać/ujawniają się pewne zdolności dziecka, które odpowiednio rozwijane i stymulowane mogą w znacznym stopniu mieć wpływ/decydować o jego oryginalności w przyszłym życiu.

Ujęcia zdolności

Obecnie termin „zdolność” ma wiele zróżnicowanych ujęć:

- jako „predyspozycja do łatwego opanowywania pewnych umiejętności, zdobywania wiedzy, uczenia się; jako potencjalna sprawność, możliwość robienia czegoś, zdatność do czegoś”²; „predyspozycja do wykonywania określonych czynności na wysokim poziomie w ponad przeciętny sposób³ – owa predyspozycja” jest ujmowana jako wrodzona podatność/skłonność umożliwiająca uzyskiwanie wysokich osiągnięć w określonej dziedzinie aktywności;
- jako „kompetencje, sprawności (biegłość), dzięki którym ktoś może dokonać jakiegoś czynu w określonym czasie”⁴;
- jako „układ warunków wewnętrznych; to sprawnościowe atrybuty jednostki (potencjał) decydujące o poziomie i jakości osiągnięć w wykonywaniu określonych działań”⁵;
- jako „właściwości jednostki, które pozwalają na szybkie uczenie się, zapamiętywanie i przetwarzanie materiału”⁶;

2 M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. 3, PWN, Warszawa 1981, s. 993.

3 Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 201.

4 A. Reber, *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000, s. 743.

5 W. Szewczuk, *Zdolności*, [w:] *Encyklopedia Psychologii*, Wydawnictwo WSEE Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1998, s. 1106; W. Pomykała (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wydawnictwo WSEE Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1997, s. 991.

6 W. Limont, J. Cieślikowska, *Czy potrzebna jest pedagogika zdolności?*, [w:] *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, W. Limont (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 34.

- jako „możliwości intelektualne (lub inne niż intelektualne) ujawniające się w obiektywnych i subiektywnych osiągnięciach jednostki, rozwijane w sprzyjających warunkach”⁷;
- zdolności ujmowane są zamiennie:
 - jako u z d o l n i e n i a – rozumiane jako specyficzna konfiguracja zdolności ogólnych i specjalnych, umożliwiająca określona, ukierunkowaną treściowo działalność; jej wskaźnikami są osiągnięcia, sukces, mistrzostwo⁸;
 - jako d a r, czyli szczególna wrodzona zdolność do czegoś⁹;
 - jako t a l e n t, czyli ponadprzeciętna zdolność do określonej umiejętności, wybitne uzdolnienie do jakiejś dziedziny twórczości¹⁰.

Do przytoczonych wyżej ujęć „zdolności” wskazujących na właściwości psychologiczne i biologiczne danej osoby należy dodać niezwykle istotny, wręcz niezbędny, element warunkujący rozwój zdolności, a mianowicie środowisko społeczno-kulturowe (w odniesieniu do dzieci/młodzieży to życie rodzinne, rówieśnicze, szkolne, lokalne).

Jakiego ucznia uznać za zdolnego?

Zdaniem D. Bardzińskiej „identyfikacja dziecka uzdolnionego jest [...] trudnym zadaniem. Wynika to z faktu, iż samo pojęcie ucznia zdolnego jest niezmiernie skomplikowanym zagadnieniem obciążonym wieloznacznością i niejasnością”¹¹.

W ogólnym ujęciu za ucznia zdolnego uważa się takiego, który szybko uczy się, jest niezwykle ciekawy wszystkiego, co go otacza, jest aktywny, pomysłowy, dociekliwy, zadaje sobie i innym wiele pytań, poszukuje/odkrywa problemy, stara się je samodzielnie rozwiązywać¹².

7 E. Płociennik, *Rozwijanie zdolności dziecka w wieku przedszkolnym*, [w:] *Poznać. Zrozumieć. Doświadczyć. Teoretyczne podstawy praktycznego kształcenia nauczycieli wczesniej edukacji*, J. Bonar, A. Buła (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 196.

8 Tamże, s. 196; *Wybrane definicje zdolności, uzdolnień, talentu*, Ośrodek Rozwoju Edukacji CODN, Warszawa 2009.

9 M. Szymczak, *Słownik języka polskiego*, t. 1, PWN, Warszawa 1978, s. 360.

10 A. Reber, *Słownik psychologii...*

11 D. Bardzińska, *Wokół sylwetki pedagoga zdolności*, [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, M. Jabłonowska (red.), UNIVERSITAS REDIVIVA, Warszawa 2013, s. 95.

12 Za: W. Limont, J. Cieślukowska, *Czy potrzebna jest pedagogika zdolności...*, s. 36.

Uczeń zdolny przez wielu autorów publikacji jest określany/opisywany głównie przez pryzmat szczególnych/wyróżniających go od innych uczniów cech psychicznych, ale także cech osobowościowych i zachowań społecznych.

Wśród **cech psychicznych ucznia zdolnego** najczęściej wymieniane są: wyższy poziom rozwoju myślenia, oryginalność, elastyczność, żwawość intelektualna, specyficzna umiejętność obserwacji („dostrzega więcej, widzi inaczej”¹³), twórcza wyobraźnia, pomysłowość w rozwiązywaniu problemów w swoisty/nieszablonowy sposób, doskonała pamięć, podzielna uwaga, silna wola, cierpliwość i wytrwałość w dążeniu do założonych celów, skłonność do sprawnego, niekiedy nawet perfekcyjnego wykonywania określonych czynności (także manualnych i ruchowych), ciekawość poznawcza, szerokie zainteresowania, łatwość uczenia się.

Cechy osobowościowe uczniów zdolnych są bardzo zróżnicowane (niekiedy nawet skrajne). U wielu z nich można wyróżnić: silną motywację i zaangażowanie emocjonalne do zdobywania nowych informacji, do samodzielnego działania, do osiągnięcia założonego celu, wymagającego niekiedy ruchu, czasem długotrwałego wysiłku, pracowitości; stabilność emocjonalną, samodyscyplinę, samoocenę i samokrytycyzm, częste zadawanie dociekliwych pytań; poczucie humoru (niekiedy dość specyficzne); wiarę i zaufanie do siebie; nieustępliwość w obronie swoich racji/pomysłów; nastawienie na sukces; wszechstronne zainteresowania; chęć zdobywania nowych doświadczeń, wykonywania prac o podwyższonym stopniu trudności; dążenie do samodzielności, niezależności, autonomii, niekiedy nawet kosztem ponoszenia pewnego ryzyka.

Ale też okazują: nadmierną wrażliwość, czasem niestałość emocjonalną, podwyższony poziom lęku, niepewność, niecierpliwość, skłonność do szybkich zmian nastroju, impulsywność, czasem nadpobudliwość, bądź pasywność, niekiedy uczniowie ci ujawniają cechy introwertyka (skupiają się na własnych przeżyciach wewnętrznych, niechętnie nawiązują kontakty z innymi – przyp. M.K.-G.), bywa, że mają problemy w kontaktach z rówieśnikami (także w zabawie), chętniej przebywają z osobami starszymi/dorosłymi; preferują prace indywidualne, często wymagają do ich wykonania spokojnego otoczenia; szybko nudzą się tym, co już wiedzą, co ich nie interesuje, bądź zadaniami rutynowymi; nie potrafią przegrywać, ponosić porażek, często domagają się pochwał bądź uzasadnionych i konstruktywnych uwag wobec negatywnych ocen

13 A. Pilarska, *Dostrzegać więcej, widzieć inaczej – praktyczne aspekty rozwijania zdolności dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, [w:] *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, W. Limont (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 285.

ich działań; w sytuacjach zmęczenia ich zachowanie (najczęściej) określa się jako niegrzeczne/niezdolne; szybko też ulegają frustracji, której wynikiem mogą być nawet zachowania agresywne.

Wśród cech związanych ze społecznym funkcjonowaniem uczniów zdolnych (także z ich postawami moralno-etycznymi) wymienia się zarówno te mające pozytywny, jak i negatywny wydźwięk. Wielu z tych uczniów *jest lubianych wśród swoich kolegów; są dobrymi organizatorami prac/zabaw w grupie; w sytuacjach spornych uczniowie ci wykazują wobec innych (często poszkodowanych, obrażanych) empatię; wyróżniają się też poczuciem uczciwości, odpowiedzialności i sprawiedliwości w swojej małej społeczności, rozumieją, czym jest dobro, a czym zło.*

Wśród odmiennych określeń zachowań można wyróżnić m.in.: *dążenie do przewodzenia/kierowania rówieśnikami, do przedstawiania/narzucania innym własnych pomysłów/rozwiązań; traktowanie zadań do wykonania na zasadzie rywalizacji, zarozumialstwo – to ja wszystko i najlepiej wiem, najszybciej wykonam; kłótniowość, obrażanie się z byle powodu, a nawet złośliwe działania; egoizm (myśli tylko o sobie) i egocentryzm (ocenia z punktu widzenia własnej osoby)¹⁴.*

Nauczyciele o uczniu zdolnym

Wielu nauczycieli o uczniach zdolnych wypowiada się następująco: *uczeń zdolny to uczeń oryginalny; idealnie się z nim pracuje; chętnie dzieli się swoją wiedzą; aktywnie uczestniczy w zajęciach; odważnie udziela odpowiedzi na skomplikowane pytania; udziela pomocy uczniom słabszym; staje w obronie obrażanych/poniżanych kolegów; stara się sprawiedliwie oceniać różne zachowania innych; służy pomocą poszkodowanym; „ratuje”*

14 J. Bates, S. Munday, *Dzieci zdolne ambitne i utalentowane*, K.E. LIBER, Warszawa 2005, s. 11–12; R.E. Bernacka, *Rozpoznawanie dzieci uzdolnionych*, REMEDIUM, Warszawa 2002, s. 12; I. Borzym, *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty osiągnięć szkolnych*, PWN, Warszawa 1979, s. 199; Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 184; M. Ledzińska, *Przetwarzanie informacji przez uczniów o zróżnicowanym poziomie zdolności, a ich postępy szkolne*, Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii UW, Warszawa 1996, s. 35–36; W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, GWP, Gdańsk 2005, s. 90–96; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 463; Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2001, s. 355; M. Tyszkowa, *Uczeń zdolny*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, W. Pomykało (red.), Wydawnictwo WSEE Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1997, s. 864; M. Tyszkowa, *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, PWN, Warszawa 1990, s. 189; M. Witkoś, *Szczególne uzdolnienia – zarys problematyki*, „Życie Szkoły”, nr 6/2001, s. 329–332.

klasę w sytuacjach trudnych; chętnie podejmuje prace na rzecz klasy (np. prace porządkowe, prace związane z wystrojem sali, z reprezentowaniem klasy na forum szkoły i nie tylko).

Ale też w wielu wypowiedziach nauczycieli znajdujemy i skrajne opinie np.: uczniowie zdolni to uczniowie „kłopotliwi”, dezorganizują pracę na zajęciach, bo przewyższając swoją wiedzą innych uczniów, nie dopuszczają ich do głosu; „mądrzą się”; często mówią wtedy, gdy mają taką potrzebę, przerywając tok zajęć; zadają wiele pytań (czasem niemających związków z omawianymi zagadnieniami); zgłaszają wiele „dziwnych” (niezrozumiałych dla innych) pomysłów w toku dyskusji/burzy mózgów; szybciej wykonują polecane zadania, potem nudzą się i przeszkadzają pozostałym uczniom; domagają się innych, ciekawszych i trudniejszych zadań do wykonania; chcą decydować o własnych wyborach/sposobach rozwiązywania zadań, wykonywania prac plastycznych czy technicznych; narzucają własne pomysły innym w pracach grupowych, co rodzi kłótnie/obrażanie się, a nawet porzucanie pracy; czasem wolą też pracować indywidualnie; to jednostki słabo przystosowane społecznie; to odludki – mało uspołecznieni prymusi, których nikt nie lubi; często zachowują się dziwnie; często „zamyślają się”; mając podzielną uwagę wykonują inne czynności – rysują, bawią się, oglądają przyniesione książki, zabawki, gadżety, tym samym rozpraszają kolegów i nauczyciela; są samolubni¹⁵.

W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że obraz każdego ucznia zdolnego w opinii poszczególnych nauczycieli to na ogół połączenie jego różnych cech określanych jako pozytywne i negatywne. To świadczy o tym, że uczniowie ci **nie stanowią grupy jednolitej**. A zatem każdy z tych uczniów, co zrozumiałe, wymaga indywidualnego podejścia nauczyciela do jego zróżnicowanych oczekiwań i potrzeb edukacyjnych.

Specjalne potrzeby edukacyjne ucznia edukacji wczesnoszkolnej (za H. Krauze-Sikorską) są to „te potrzeby, które muszą zostać zaspokojone w procesie realizacji działań edukacyjnych po to, by odmienny rozwój dziecka determinowany endo- lub egzogenne (wewnętrznie lub zewnętrznie), nie hamował jego aktywności własnej, nie prowokował sytuacji, w których staje się ono pasywne i niechętnie podejmuje aktywność, ale dzięki zaspokajaniu tych potrzeb otrzymuje

15 Podane określenia zaczerpnęłam z badań: H. Krauze-Sikorskiej, *Praca z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych i jej implikacje dla ich rozwoju*, [w:] *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, H. Sowińska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 504–505; I. Napiórkowska, *Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej wobec specjalnych potrzeb ucznia zdolnego* – Praca studentki APS-u 2014.

możliwość stawiania się osobą kompetentną, osiągnącą satysfakcję z bycia uczniem”¹⁶. Do potrzeb tych zalicza się: potrzeby poznawcze: ciekawość świata, wiedza, rozumienie, myślenie, zainteresowania, nowości; potrzeby emocjonalne: miłość rodziców, akceptacja nauczyciela, rówieśników, okazywanie mu szacunku, poczucie więzi i przynależności; potrzeby społeczne: dążenie do sukcesu, do kontaktów z innymi, do współlistnienia; potrzeby motywacyjne: samodzielność w podejmowaniu wyborów i w ich realizacji, otrzymywanie zachęt, wsparcia, pomocy. potrzeby związane z aktywnością twórczą, jako niezbędny element rozwijania nowych umiejętności (za: B. Dyrda)¹⁷. Owe potrzeby wynikają ze zdolności ogólnych (zdolności do uczenia się, do rozwiązywania nowych zadań/problemów) i ze zdolności kierunkowych (zdolności związanych z określonym obszarem aktywności np. literackiej, plastycznej, sportowej).

Indywidualne postawy/zachowania uczniów zdolnych najczęściej wynikają z faktu, iż każdy z nich (jak każdy człowiek) jest i n n y, ma różne doświadczenia/wiedzę, każdy z nich funkcjonuje też w innej zbiorowości (klasie/szkole) zróżnicowanej pod wieloma względami, np. pod względem poziomu intelektualnego, emocjonalnego, kulturowo-społecznego, specyfiki własnego środowiska rodzinnego, środowiska rodzinnego innych uczniów, ale też specyfiki środowiska lokalnego. Wiele z prezentowanych przez ucznia zdolnego postaw/zachowań odzwierciedla także relacje ze swoim nauczycielem (Panią).

Tu niewątpliwie nasuwa się pytanie: jakie oczekiwane/pożądane warunki powinien spełniać nauczyciel wobec ucznia wyróżniającego się ciekawością wszystkiego, co go otacza, określonymi zdolnościami, szerokimi zainteresowaniami, innym rodzajem myślenia, tempem wykonywanych zadań, niekiedy specyficzną wrażliwością czy swoistymi zachowaniami (postawami) wobec kolegów z klasy, ale też nauczyciela?

Nauczyciel wobec ucznia zdolnego – jego pożądane a rzeczywiste kompetencje

W literaturze przedmiotu pożądany wizerunek nauczyciela ucznia zdolnego jest najczęściej opisywany w kontekście: jego własnej świadomości istniejącej rzeczywistości, jego roli i miejsca w teje

16 H. Krauze-Sikorska, *Praca z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych...*, s. 483.

17 B. Dyrda, *Specjalne potrzeby edukacyjne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, T. Pilch (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 890.

rzeczywistości, świadomości/rozumienia: uświadomienia kim jest uczeń przejawiający określone zdolności, jakie i czym są uwarunkowane jego potrzeby; zdawania sobie sprawy z konieczności posiadania odpowiednich kompetencji do pracy z takim uczniem, a także posiadania niezbędnych do tej pracy indywidualnych cech osobowościowych. Zatem w opisie wizerunku nauczyciela ucznia zdolnego spotykamy m.in. następujące określenia:

- *jest to osoba zorientowana na istniejącą rzeczywistość, o szerokiej wiedzy ogólnej, świecie społecznym, kulturze, o sobie samym (bycie otwartym a zarazem zdystansowanym wobec problemów intensywnie zmieniającego się świata, ukierunkowanym na wspólne dobro i własną równowagę w sferze intelektualnej i emocjonalnej, bycie kreatywnym, zdolnym do podejmowania działań innowacyjnych, a nawet twórczych);*
- *osoba o szerokiej wiedzy (psychologicznej, pedagogicznej, merytorycznej i metodycznej), związanej ze specyfiką pracy z uczniem klas młodszych;*
- *osoba refleksyjnie myśląca/analizująca swoje działania z perspektywy swoistości ucznia zdolnego – jego ciekawości, możliwości, zróżnicowanych potrzeb, a często też nietypowych zachowań (K. Kruszewski nazywa to „rzetelnością intelektualną”);*
- *osoba umiejacą zdiagnozować ucznia zdolnego, potrafiąca rozpoznać, monitorować jego osiągnięcia i w konsekwencji wykorzystywać jego potencjał twórczy;*
- *osoba poszukująca, nastawiona na działania transgresyjne ucznia, pobudzająca go do wytężonej pracy, uwzględniająca odpowiedni rytm i tempo pracy ucznia, organizująca mu sytuacje do stawiania różnorodnych pytań (także tych problematycznych), do poszukiwania/wymyślenia wielu dróg/sposobów (niekiedy bardzo oryginalnych) dochodzenia do rozwiązania zadania/problemu;*
- *osoba, która zna doskonale materiał nauczania i potrafi go dostosować do indywidualnych potrzeb ucznia zdolnego;*
- *osoba, która potrafi kierować, ale też właściwie komunikować się z tym uczniem, świadoma własnych możliwości organizowania warunków wspierania ucznia zdolnego, umiejacą odpowiednio organizować/indywidualizować mu zajęcia/pracę, poszukiwać nowych rozwiązań merytorycznych i metodycznych, stosować różne strategie nauczania, dostosowując je do specyfiki danego ucznia zdolnego, inspirując go zarazem do samodzielnych poszukiwań, do twórczych działań;*

- osoba mająca pozytywny stosunek do ucznia zdolnego, umiejąca go słuchać, zauważać i doceniać jego osiągnięcia, budować z nim przyjazne relacje (dopuszczając też do popełniania przez niego błędów), osoba sama zaangażowana emocjonalnie, ale i dbająca o rozwój sfery emocjonalnej ucznia – często na poziomie edukacji elementarnej jeszcze mało stabilnej, to osoba wrażliwa, empatyczna, sprawiedliwa, obiektywna, z poczuciem humoru, dbająca/zabiegająca na co dzień o swój autorytet, zainteresowana uczniem nie tylko podczas obowiązkowych zajęć szkolnych, ale i pozaszkolnych, jego sytuacją rodzinną, środowiskiem¹⁸.

Zespół posiadania takich cech przez nauczyciela ucznia zdolnego, zdaniem W. Limont, składa się na jego „globalny profesjonalizm”¹⁹.

W mojej refleksji staram się spojrzeć, czy i jak ów globalny profesjonalizm znajduje odbicie/odzwierciedla się w codziennej praktyce nauczycieli klas I–III z uczniem zdolnym – opieram się tu na badaniach uczonych²⁰, na własnych długoletnich doświadczeniach, na rozmowach z nauczycielami i spostrzeżeniach studentów podczas odbywanych praktyk pedagogicznych.

1. U wielu nauczycieli dostrzega się niewystarczający poziom wiedzy psychologiczno-pedagogicznej:

18 B. Dyrda, *Kompetencje nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w zakresie pracy z uczniami zdolnymi*, [w:] *Nauczyciel wczesnej edukacji w kontekście zmian edukacyjnych*, W. Leżańska (red.), Wydawnictwo UŁ, Łódź 2009, s. 130–131; A. Krajewska, M. Kwiatkowska-Góralczyk, *Kształcenie ucznia zdolnego – konieczność czy wybór?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3, s. 60–64; K. Kruszewski, *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 370; W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 222–223; M. Kocór *Kompetencje zawodowe nauczycieli uczniów zdolnych*, [w:] *Odkrywanie talentów. Wybrane problemy diagnozy, wspierania rozwoju i edukacji*, K. Barłóg, A. Mach, M. Zaborniak-Sobczak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012, s. 177.

19 W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać...*, s. 225.

20 J. Bałachowicz, *Wiedza nauczycieli o twórczości*, [w:] *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 127. Krauze-Sikorska, *Praca z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych...*, s. 505; A. Kalinowska, *Pozwólmy dzieciom działać. Mity i fakty o rozwijaniu myślenia matematycznego*, Wydawnictwo Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa 2010; E. Marek, *Rozwój zawodowy badanych nauczycieli*, [w:] *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji*, I. Adamek, J. Bałachowicz (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 60–62; E. Misiorna, *Aktywne uczestnictwo dziecka w kreowaniu rzeczywistości szkolnej*, [w:] *Wymiary społecznego uczestnictwa w życiu. Między dzieciństwem a dorosłością*, H. Krauze-Sikorska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011; I. Napiórkowska, *Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej...*

- w obszarze wiedzy z psychologii rozwojowej dziecka: ogólnej/pogłębionej wiedzy o zdolnościach, o przejawach zdolności u dzieci przedszkolnych i w klasach I–III, o możliwościach twórczych dziecka i sposobach ich rozpoznawania i stymulowania, o specyficznych potrzebach edukacyjnych i ich zaspokajaniu, wiedzy o specyfice funkcjonowania ucznia uznanego za zdolnego (w tym często jego „kłopotliwych” dla nauczyciela zachowań i stosowania umiejętności „odpowiedzi” na nie);
 - w obszarze wiedzy pedagogicznej: wiedzy o świadomości roli/postawy nauczyciela, która determinuje wszystkie jego działania wobec ucznia zdolnego, przede wszystkim jego motywowania, indywidualizowania z nim pracy, uwzględniania jego zróżnicowanych źródeł wiedzy i stylów uczenia się; ale też przeświadczenia, czy i na ile sam (jako nauczyciel) potrafi własną postawę zmieniać wobec tej, której sam doświadczał od swoich nauczycieli, będąc uczniem, czy potrafi refleksyjnie/krytycznie analizować swoje działania w kontekście osiągnięć (ale i porażek) ucznia zdolnego, a także wobec potrzeb i wymagań dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości.
2. Z wielu deklarowanych wypowiedzi nauczycieli wynika, że, co prawda, potrafią oni zdefiniować ucznia zdolnego (podać jego cechy i rodzaje zachowań), ale już zdiagnozowanie ucznia zdolnego sprawia im kłopot (choć mają narzędzia do diagnozowania takiego ucznia – wymieniają jednak najczęściej obserwację), na zapoznanie się i stosowanie innych sposobów przeprowadzenia diagnozy ucznia zdolnego nie mają czasu – skupiają się bardziej na uczniach słabych, z trudnościami w nauce bądź wymagającymi stałej czujności nauczyciela z powodu ich „dziwnych, czasem nieprzewidywalnych, a nawet niebezpiecznych” zachowań. A przecież to właśnie diagnoza i systematyczne monitorowanie nie tylko mocnych, ale i słabych stron ucznia zdolnego, jego funkcjonowania w różnych sytuacjach powinna stanowić podstawę tworzenia dla niego indywidualnego programu, który z jednej strony będzie wyzwalał, rozwijał jego indywidualną aktywność, wspierał jego potencjał twórczy, zaspokajał jego specjalne potrzeby edukacyjne, z drugiej zaś – uwzględniał będzie wszystkie aspekty wychowawcze: relacje z innymi, właściwą komunikację, współpracę, pomoc, przyjaźń, uczciwość, odpowiedzialność itp.

3. Badania, obserwacje, rozmowy z nauczycielami potwierdzają nadal, że zdecydowana większość z nich pracuje w oparciu o „cudze, gotowe” programy i scenariusze zajęć, co skutkuje tym, że praca z uczniami odbywa się „równym frontem” – wszyscy uczniowie wykonują te same zadania, według narzuconej przez nauczyciela instrukcji, („przepracowują podręczniki, ćwiczenia, karty pracy”), bez możliwości prezentowania przez ucznia zdolnego posiadanej i często zróżnicowanej wiedzy, wykorzystywania przez niego intelektualnych czy fizycznych umiejętności i sprawności (także na rzecz dobra innych uczniów), zmagania się z trudnymi zadaniami, problemami będącymi źródłem jego nowych doświadczeń czy ograniczania/uniemożliwiania mu swoistego filozofowania, a tym samym budowania u niego poczucia mądrości, ważności czy odnoszenia sukcesu (A. Kalinowska nazywa to „treningiem ograniczania własnych pomysłów”). Jest to także efekt stosowania przez wielu nauczycieli, w stosunku do ucznia zdolnego, nie zróżnicowanego wachlarza metod służących jego zindywidualizowanej pracy. Wielu też nauczycieli otwarcie przyznaje, że nie potrafi stworzyć odrębnego programu dla ucznia zdolnego. Taki instrukcyjny styl swojej pracy tłumaczą, że w klasie 25–26-osobowej jednemu czy dwóm uczniom zdolnym trudno jest poświęcać czas na zajęciach – to dezorganizuje pracę (odwraca uwagę) pozostałych uczniów. Niektórzy nauczyciele (jest ich zdecydowana mniejszość) tłumaczą też brakiem wiary w swoją wiedzę – oto niektóre ich stwierdzenia: *uczeń zdolny często o niektórych rzeczach wie więcej niż ja; zadaje wiele niewygodnych pytań; czasem głośno kwestionuje, nie zgadza się z przekazywanymi przeze mnie informacjami; nie chce pokazać/przyznać się uczniowi/uczniom, że czegoś nie wiem; ten uczeń „jakoś” inaczej myśli niż pozostali uczniowie*. Część nauczycieli też wątpi w swoje umiejętności bycia ciekawym pomysłodawcą, sprawnym organizatorem, koordynatorem, kreatorem procesu edukacyjnego ucznia zdolnego, co znajduje odzwierciedlenie m.in. w wypowiedziach uczniów: *w szkole jest nudno; ciągle siedzimy w klasie i wypełniamy ćwiczenia; to, o czym Pani mówi/opowiada, to ja już dawno wiem, Pani nie pozwala mi powiedzieć tego, co ja już wiem, a moi koledzy jeszcze nie; to Pani ciągle mówi, a my mamy cicho być, słuchać i zapamiętywać, to, co Pani uważa za ważne; trzeba robić to, co Pani każe*. To wskazuje, że znajomość/stosowanie nowych strategii i metod pracy z uczniem zdolnym nie jest mocną stroną przygotowania zawodowego

nauczycieli – nadal nauczyciel wchodzi w rolę dominującego „aktora na scenie klasy”²¹, stara się „objasnić świat” temu uczniowi zamiast „prowokować” go (a zarazem innych uczniów) do obserwacji, prowadzenia poszukiwań, badań, zjawisk, myślenia, stawiania pytań, podejmowania prób znajdowania na nie odpowiedzi (także, a może przede wszystkim poza murami szkoły), do uruchamiania wyobraźni wykorzystywanej w jego późniejszych własnych działaniach twórczych np. w tworzeniu opisów, opowiadań (także tych przez siebie wymyślonych), w pracach plastycznych, w majsterkowaniu, w rozwiązywaniu problemów matematycznych i in., a także w celu zaspokajania tak ważnej dla tego okresu rozwojowego potrzeby ruchu.

Niewłaściwy styl działań nauczyciela powoduje, że uczeń stawia „opór”, co w konsekwencji negatywnie wpływa na jego rozwój – hamuje jego ciekawość poznawczą i motywację do uczenia się, powoduje znużenie zajęciami/szkołą, „bylejakość” lub pasywność w działaniach, poszukuje też własnych sposobów „zaistnienia” wśród rówieśników, ma kłopoty z samym sobą, często z kontrolowaniem własnych emocji. Zaangażowanie nauczycieli w rozwijanie konkretnych zdolności ucznia najczęściej ogranicza się do zgłaszania go do konkursów, olimpiad, udziału w wystawach prac, występach „z okazji” na terenie szkoły. Tylko niewielka liczba nauczycieli przyznaje, że dla wspierania zdolności ucznia organizuje mu dodatkową przestrzeń (w szkole i poza nią), np. poprzez włączanie go w dodatkowe zajęcia pozalekcyjne: w kole teatralnym, matematycznym, tanecznym, plastycznym, muzycznym, sportowym z udziałem uczniów klas starszych (rozszerzają tu wiedzę i umiejętności z wyższego etapu edukacyjnego), ale też przez ścisłą współpracę z rodzicami tych uczniów, przez osobiste zaangażowanie i wskazywanie tym rodzicom możliwości/miejsc takich zajęć pozaszkolnych. Wśród wypowiedzi nauczycieli (niestety większości) wyrażane są opinie, że rozwijanie szczególnych zdolności ucznia to zdecydowanie sprawa domu rodzinnego – *bo to rodzice najlepiej znają swoje dziecko, dysponują czasem i większymi możliwościami w rozwijaniu go zdolności.*

21 M. Żyto, *Edukacja językowa w szkole – między dążeniem do formalizacji schematu a refleksją nad uczestnictwem w zdarzeniach komunikacyjnych*, [w:] *(Anty)edukacja wczesnoszkolna*, D. Klus-Stańska (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014, s. 324.

4. Niepokojące są deklaracje wielu nauczycieli stwierdzające, że posiadają oni niezbędne cechy do pracy z uczniem zdolnym, takie jak: kreatywność, cierpliwość, spokój otwartość, wyrozumiałość, otwartość, systematyczność, elastyczność, bycie przewidującym, bycie dobrym organizatorem pracy ucznia zdolnego, oryginalnym w swoim działaniu, z bogatą wyobraźnią, bycie tolerancyjnym, energicznym, życzliwym, uśmiechniętym wrażliwym na przejawiane uzdolnienia ucznia – u części badanych i obserwowanych nauczycieli zupełnie nie znajduje to potwierdzenia w ich codziennej praktyce, co należałoby uznać za brak refleksyjnego/krytycznego podejścia do swojej osoby i do wykonywanej profesji (a może ma służyć tylko własnemu, dobremu samopoczuciu?).

Wydawać by się mogło, że dostrzegam tylko negatywne strony praktyki nauczyciela klas młodszych z uczniem zdolnym. Tak nie jest. Wiele przykładów świadczy o tym, że są nauczyciele, dla których uczeń zdolny w jego klasie to „cenna perełka”, której potencjał odpowiednio odkryty i wspierany już na szczeblu edukacji wczesnoszkolnej powoduje, że uczniowie ci w następnych latach nauki i w dorosłym życiu osiągają sukcesy. Tu wielu nauczycieli (z długoletnim stażem w zawodzie) przywołuje nazwiska swoich byłych/małych uczniów, którzy już w klasach młodszych wyróżniali się swoją oryginalnością – są dziś znanymi muzykami, dziennikarzami, aktorami, architektami, konstruktorami, chemikami czy lekarzami. O pracy tych nauczycieli należałoby napisać odrębny artykuł.

Wspomnieć też trzeba o współpracy znacznej części nauczycieli (odnoszących się do tych z okolic Warszawy) z różnymi instytucjami wspierającymi najmłodszych uczniów zdolnych, jak choćby z Centrum Kopernika w Warszawie, z Uniwersytetem dla Dzieci, wspólny udział w Piknikach Naukowych organizowanych przez Politechnikę Warszawską, z Płockim Stowarzyszeniem Inicjatyw Edukacyjnych DELTA, ze Stowarzyszeniem Kreatywności, z muzeami czy Domami Kultury.

Taka współpraca nauczycieli z podobnymi instytucjami na rzecz wspierania uczniów zdolnych znana jest także i w innych rejonach naszego kraju.

Podsumowanie

Z pewnością bycie nauczycielem małego ucznia zdolnego w dzisiejszych, niezwykle dynamicznych czasach nie jest łatwe. Ale chyba najwyższy już czas, by nauczyciele najmłodszych uczniów zdolnych wprowadzili **rzeczywiste (a nie pozorowane)** zmiany we własnej praktyce choćby po to, by szanse tych uczniów już na szczeblu

edukacji początkowej nie zostały „zaprzepaszczone” czy „zubożone przez formalne zabiegi nauczyciela”²².

Dlatego pod rozważę nauczycieli uczniów zdolnych (i nie tylko) poddaję następujące elementy umożliwiające wprowadzenie owych rzeczywistych zmian do ich własnej praktyki:

- to częste stawianie przez nauczyciela samemu sobie takich pytań:
 - Czy mój uczeń klas początkowych ujawniający określone zdolności w przyszłości może stać się kimś wyjątkowym? Czy wobec tego ja, jego nauczyciel, jestem dla niego autorytetem, inspiratorem, moderatorem i kreatorem jego wiedzy, kompetencji i umiejętności?
 - Czy jestem świadoma i zmotywowana do podjęcia wysiłku w tej niełatwej pracy z uczniem zdolnym („czy chce mi się chcieć?”);
 - Czy jestem odpowiednio przygotowana do zmodyfikowania moich dotychczasowych metod pracy z uczniem zdolnym tak, by atrybutami jego pracy stały się samodzielne poszukiwania rozwiązań dla różnorodnych problemów, pokonywanie napotykanymi trudnościami czy przeszkodami, okazje do wykazania się, ujawniania posiadanych już przez niego kompetencji, do podejmowania trudu uczenia się, do rozwijania swoich zainteresowań, do zaznaczania swojego miejsca w środowisku rodzinnym, klasowym, szkolnym i pozaszkolnym, do odczuwania satysfakcji z własnych osiągnięć, do budowania własnej tożsamości tego ucznia;
 - Czy korzystam z bogatej i dostępnej literatury polskiej i obcej na temat ucznia zdolnego, z doświadczeń osób zajmujących się tą problematyką u nas w kraju i w innych krajach;
- koniecznym wydaje się, na studiach przygotowujących przyszłych nauczycieli do zawodu, w zdecydowanie szerszym zakresie wyposażać ich w wiedzę psychologiczno-pedagogiczną, socjologiczną, nawet medyczną z ukierunkowaniem na ucznia zdolnego;
- pracujących już w zawodzie nauczycieli należałoby wesprzeć takimi formami kształcenia („patronowanymi” przez uczelnie wyższe), jak: studia podyplomowe, kursy prowadzone przez naukowców, doświadczonych psychologów i pedagogów-praktyków czy udział w zajęciach warsztatowych ukierunkowanych na pracę z uczniem zdolnym.

22 D. Klus-Stańska, *(Anty)edukacja...*, s. 20.

Moją skromną refleksję traktuję jako głos, który być może przyczyni się do urzeczywistnienia obecnego od dziesięciu lat i nadal aktualnego postulat: **Zadbajmy, by wiek XXI miał szansę stać się erą ruchu na rzecz kształcenia uczniów zdolnych**²³.

BIBLIOGRAFIA

- Bałachowicz J., *Wiedza nauczycieli o twórczości*, [w:] *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji*, I. Adamek, J. Bałachowicz (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
- Bardzińska D., *Wokół sylwetki pedagoga zdolności*, [w:] *Środowisko edukacyjne uczniów zdolnych*, M. Jabłonowska (red.), UNIVERSITAS REDIVIVA, Warszawa 2013.
- Bates J., Munday S., *Dzieci zdolne, ambitne i utalentowane*, K. E. LIBER, Warszawa 2005.
- Bernacka R.E., *Rozpoznawanie dzieci uzdolnionych*, REMEDIUM, Warszawa 2002.
- Borzym I., *Uczniowie zdolni. Psychologiczne i społeczne determinanty osiągnięć szkolnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1979.
- Dyrda B., *Kompetencje nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej w zakresie pracy z uczniami zdolnymi*, [w:] *Nauczyciel wczesnej edukacji w kontekście zmian edukacyjnych*, W. Leżańska (red.), Wydawnictwo UŁ, Łódź 2009.
- Dyrda B., *Specjalne potrzeby edukacyjne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, T. Pilch (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006.
- Encyklopedia Psychologii*, Wydawnictwo WSEE Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1998.
- Kalinowska A., *Pozwólmy dzieciom działać. Mity i fakty o rozwijaniu myślenia matematycznego*, Wydawnictwo Centralnej Komisji Egzaminacyjnej, Warszawa 2010.
- Kocór K., *Kompetencje zawodowe nauczycieli uczniów zdolnych*, [w:] *Odkrywanie talentów. Wybrane problemy diagnozy, wspierania rozwoju i edukacji*, K. Barłóg, A. Mach, M. Zborniak-Sobczak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.
- Krajewska A., Kwiatkowska-Góralczyk M., *Kształcenie ucznia zdolnego – konieczność czy wybór?*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2005, nr 3.
- Krauze-Sikorska H., *Praca z dziećmi o specjalnych potrzebach edukacyjnych i jej implikacje dla ich rozwoju*, [w:] *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony*

23 Jeden z postulatów (wyrażony przez prof. B.G. Gołębiak) na zakończenie konferencji *Kształcenie ucznia zdolnego – konieczność czy wybór?*, Toruń 15–16 październik 2004 r.

- a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, H. Sowińska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011.
- Kruszewski K., *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Ledzińska M., *Przetwarzanie informacji przez uczniów o zróżnicowanym poziomie zdolności a ich postępy szkolne*, Oficyna Wydawnicza Wydziału Psychologii UW, Warszawa 1996.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować?*, GWP, Gdańsk 2005.
- Limont W., Cieślukowska J., *Czy potrzebna jest pedagogika zdolności?*, [w:] *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, W. Limont (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Marek E., *Rozwój zawodowy badanych nauczycieli*, [w:] *Kompetencje kreatywne nauczyciela wczesnej edukacji*, I. Adamek, J. Bałachowicz (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
- Misiorna E., *Aktywne uczestnictwo dziecka w kreowaniu rzeczywistości szkolnej*, [w:] *Wymiary społecznego uczestnictwa w życiu. Między dzieciństwem a dorosłością*, H. Krauze-Sikorska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Pilarska A., *Dostrzegać więcej, widzieć inaczej – praktyczne aspekty rozwijania zdolności dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, [w:] *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, W. Limont (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Płóciennik E., *Rozwijanie zdolności dziecka w wieku przedszkolnym*, [w:] *Poznać – Zrozumieć – Doświadczyć. Teoretyczne podstawy praktycznego kształcenia nauczycieli wczesnej edukacji*, J. Bonar, A. Buła (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Pomykało W. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Wydawnictwo WSEE Fundacja INNOWACJA, Warszawa 1997.
- Reber A., *Słownik psychologii*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2000.
- Sękowska Z., *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2001.
- Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, t. 1, PWN, Warszawa 1978.
- Szymczak M., *Słownik języka polskiego*, t. 3, PWN, Warszawa 1981.
- Tyszkowa M., *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, PWN, Warszawa 1990.
- Witkoś M., *Szczególne uzdolnienia – zarys problematyki*, „Życie Szkoły” 2001, nr 6.

Wybrane definicje zdolności, uzdolnień, talentu, Ośrodek Rozwoju Edukacji CODN, Warszawa 2009.

Żytko M., *Edukacja językowa w szkole – między dążeniem do formalizacji schematu a refleksją nad uczestnictwem w zdarzeniach komunikacyjnych*, [w:] *(Anty)edukacja wczesnoszkolna*, D. Klus-Stańska (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2014.

THE PRIMARY SCHOOL TEACHER AND THE GIFTED STUDENT: ON THE ISSUE OF (IN-)COMPETENCE

(Summary)

In my article, I endeavour to outline the reality currently faced by a gifted student in the first to third grades of a public primary school and the daily practices of his or her teacher. I also attempt to reveal the reasons why gifted students rarely receive special attention from the teacher. Many teachers perceive a gifted student as a cause of problems, since such students require that more interest be taken in their persons and that their specific educational needs be met. I also discuss the teacher's attitudes and actions that make it difficult or even impossible for him or her to conduct proper work and build a proper relationship with a gifted student.

Keywords: teacher, gifted student in the first to third grades a primary school, (no)competence teacher, problems teacher and gifted student.